

לשכת עורכי הדין בישראל
ISRAEL BAR ASSOCIATION
نقابة المحامين في إسرائيل

עו"ד על הפרשה

פרשת השבוע, במדבר, תשע"ה
גיליון מס' 27
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"איש על דגלו באתת לבית אבותם"

ירושלים לא נתחלקה לשבטים

אביעד הכהן*

אקדמות מלין

פרשת במדבר היא אחד הסממנים השבטיים המובהקים ביותר בעולמה של תורת ישראל. לצד פירוט מדוקדק של מניין בני כל שבט ושבט מדגיש הכתוב את הצורך בהבדלה שבטית זו: "איש על דגלו באתת לבית אבתם יחנו בני ישראל".¹ התורה מלמדת אותנו שאחדות אינה בהכרח אחידות, וכל "שבט" צריך לשמור על "דגלו", על מורשתו ועל מאפייניו הייחודיים. ועל דרך הדרוש אמרו "חושך שבטו – שונא בנו". אדם המסתיר מילדיו את "שבטם", את מורשתם ואת ייחודם, "שונא בנו", אינו עושה עמם חסד, אלא עוול.

גם המציאות הישראלית הוכיחה שהניסיון, תמים או מיתמם, לשפוך את כל העולים לסיר גדול אחד, ל"כור היתוך", נדון לכישלון. מדורת השבט הישראלית נותרה מורכבת מ"ב שבטים, ואולי אף יותר.

לעתים מקבלת השבטיות הדגשה חיצונית או סמלית גרידא כבפרשתנו המדגישה את חשיבות השמירה על סדרי המחנה הצבאי. בכמה מתחומי החיים קיבלה שבטיות זו פן נורמטיבי מובהק, והייתה לראש פינה במערכת חוקים והלכות שתכליתם למנוע ערבוב בין קבוצות שבטיות או מעבר של אדם מן הקבוצה שהוא נמנה עמה לקבוצה אחרת. למשל, אחד הדגשים השבטיים הבולטים בעולמו של מקרא משתקף בעמדתו בשאלת חלוקת הנחלות, וכפועל יוצא הימנה לאיסור נישואין בין-שבטיים.

לכאורה, חלוקת הנחלות המקראית אינה שוויונית, והיא מיסודת על עקרונות שבטיים במובהק; יש בה קביעה מראש של תחום לכל שבט ושבט ופגיעה בעקרון השוויון עקב אי השוויון בגודל הנחלות ובטיבן. וכבר הובעה תרעומת על הפליה זו באגדת חכמים: "אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, לאחיי נתת להם שדות ורכמים ולי נתת הרים וגבעות?!"² לאחיי נתת להם ארצות, ולי נתת ימים ונהרות?³

לחלוקה קניינית זו יש השפעה עקיפה גם על דיני הנישואין. מפשוטו של מקרא עולה שנאסר על בנות צלפחד, שירשו את נחלת אביהן, להינשא מחוץ לשבטן. למותר לומר ששבטיות זו פוגעת פגיעה קשה בחופש הנישואין, אף שהיא נומקה ב"תכלית ראויה", מניעת העברת נחלה "ממטה אל מטה", משבט אחד למשנהו: "ולא תסב נחלה ממטה למטה אחר, כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל".³

בתקופה מאוחרת יותר אף נקבע איסור על חיתון בין-שבטי כמעין עונש קולקטיבי. בעקבות מעשה ההתעללות הנורא בפילגש בגבעה, נשבע איש ישראל במצפה לאמר: "איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה".⁴ מאורע זה היה כה טראומתי, עד כדי חשש שייפקד וייגדע "שבט אחד מישראל".⁵ עם זאת, עיון בהלכת חז"ל מלמד שכבר בתקופה קדומה, עם הכניסה לארץ, נתבטל האיסור המקראי על נישואין בין-שבטיים באמצעות פרשנות יוצרת של החוק הקדום, ונתאפשרה העברת אדמות משבט אחד למשנהו. ביטוי לדבר הוא קביעת יום ט"ו באב כיום חג, כיוון שבו "הותרו שבטים לבוא זה בזה".

אחת הדוגמאות הבולטות לזיקה שבין השבטיות ובין מערכת המשפט בעולמו של מקרא נוגעת למינוי שופטים. התורה מצווה אותנו: "שופטים ושטרים תתן לך בכל שערך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך".⁶ לפי פשוטו של מקרא, הפסוק מתאר אידיאל או מציאות גרידא הנובעים מפיזורם של השבטים ומן הרצון להבטיח מערכת שיפוט יעילה לכול, אך יש פרשנים שראו בכך צו מעין נורמטיבי: לא יתמנה שופט אלא מבני אותו שבט. וכן עולה מן התלמוד:

רבן שמעון בן גמליאל אומר: 'לשבטיך ושפטו' – מלמד שמצווה בשבט לדון את שבטו.⁷

והטעם שניתן להלכה זו הוא הצורך שיכיר השופט את העומדים לדין לפניו וגם הצורך באמון הציבור במערכת המשפט. ההנחה המוטמעת בפסוק זה היא שהציבור ירחש

⁴ שופטים כא א.

⁵ שם, ו.

⁶ דברים טז יח.

⁷ בבלי, סנהדרין טז, ע"ב.

¹ במדבר ב ב.

² בבלי, מגילה ו, ע"א.

³ במדבר לו ט.

באחד מפסקי הדין החשובים במשפט החוקי שניתנו בשנים האחרונות עמד בית המשפט העליון על חוקתיותו של "חוק ועדות קבלה" – התיקון לפקודת האגודות השיתופיות, המאפשר ליישוב קהילתי להתנות הקצאת מקרקעין למועמדים המבקשים להתגורר ביישוב באישור של ועדת קבלה.¹²

השופט הנדל, שנותר בדעת מיעוט, הפנה בראש דבריו את שימת הלב לתשובה מופלאה שכתב המב"ט, רבי משה טראני, לפני כ-500 שנה. המב"ט, שכיחן כרב בצפת למעלה מ-50 שנה בתקופת רבי יוסף קארו, נשאל את השאלה שלהלן:

על דבר הסכמה [=תקנת קהל] שהסכימו אנשים להיות אגודה אחת בלב שלם ולהתפלל במקום אחד בזמן קצוב ולא יהיו רשאים להתפרד מלהתפלל יחד כל הזמן לא מצד איבה ושנאה כו' רק שירדפו שלום ואיש את רעהו יעזורו כו' ובכל שמחה של אחד מהם או הפכו יכבדוהו וישמחוהו... וקיבלו כל זה בהסכמה ובכוח חומרות ועונשים ושבועות בלי בטול בשום אופן אם לא בהסכמת כולם. עד כאן. ועתה בא אחד מהם ואמר שרוצה להתפרד מהם על מה שכתוב בהסכמה וכל אשר יקום לקנטר ולהזיק וכו' וכן כל עלילה שלא תבוא כו' והם לא סיעו אותו ולא עזרוהו הרי היא כהסכמה על תנאי ובהתבטל התנאי תבטל ההסכמה לפי דעתו ילמדנו הגאון אי בטענה זו יוכל להפטר מההסכמה וללכת להתפלל במקום אחר ואם יעבור מה ענשו גם אם יוכלו קהל אחר להתפלל עמו.¹³

בתשובתו דן המב"ט בהיבטי השותפות בקהילה מעין זו ובתנאים המתחייבים בה. המב"ט מביע את ספקותיו ביכולתה של הקהילה להיות מלוכדת כל הזמן, כך שלא תתעורר לעולם שום מחלוקת או תרעומת בין חבריה; "כי אי אפשר שיעמדו אנשים ביחד זמן ולא יפול ביניהם איזה שנאה".¹⁴ לגופה של הכרעה קבע המב"ט כי רצונו של הפרט להיפרד מקהילתו בנסיבות האמורות בשאלה שהוצגה לפניו צריך דיון לפני בית דין, ועד אז הפרט אינו רשאי לצאת מן הקהל.

במקורות רבים אחרים שבעולמו של המשפט העברי בא לביטוי המתח שבין "חירות ההתאגדות" והחופש שניתן לכל יחיד להימנות עם כל "שבט" או קבוצה שהוא חפץ בה, ובין הגנות שראו חכמים בהיבדלות שטעמיה אליטיסטיים גרידא.¹⁵ קצרים של דברים: כמו בסוגיות אחרות גם בסוגיה זו אין עמדה אחת ואחידה של "המשפט העברי", והכול לפי "המקום, הזמן והעניין".

כבוד יתר לשופט שהוא "אחד משלהם" ונמנה עם בני שבטם.

אכן, לצד הדגשת השבטיות יש מקומות שבהם אין ראוי ליתן לה דריסת רגל. אחד הבולטים שבהם הוא העיר ירושלים (שאת יום חגה חגגנו רק לפני שבוע), שעליה נאמר כי "לא נתחלקה לשבטים".

חכמי ההלכה נחלקו בשאלה אם אמירה זו מכוונת גם כלפי עבר, בשעת חלוקת הנחלות, או זו הלכה לדורות. בין כך ובין כך נתקבלה ונתקבעה הלכה שלפיה ירושלים – קניינם של כל ישראל היא. מטעם זה אין משכירים בה בתים לעולי רגלים, לפי שאינם שלהם, "אלא בחינם נותנים אותם להם ונכנסים לתוכם".⁸

דומה שהלכה זו באה לבטא את הרעיון שישנם ערכי יסוד שאי אפשר לחלקם. בעולם שבו נוטים להפריט כל מה שזו, ראוי שנזכור כי יש נכסי יסוד שקניין הכלל הם. לא כל נכס ציבורי הוא מקור פוטנציאלי למסחר ולעשיית רווחים. כך היה, וכך ראוי שיהיה.

פן מרתק של "תורת השבטים" מצוי בשיח זכויות האדם בן ימינו, שבמסגרתן "זכות ההתאגדות" היא זכות יסוד חוקתית. יש הרואים בה זכות עצמאית, ויש הרואים בה תת-פרק של חופש הביטוי. גם במקורות המשפט העברי נמצאים ביטויים רבים לזכות זו, וכבר בתלמוד נמצאים מקורות המלמדים על התארגנות רצונית (וולונטרית) של קבוצות עובדים.

בדורות מאוחרים יותר קבעו חכמי ההלכה שלארגון עובדים יש סמכות לנהל משא ומתן עם המעסיקים ולחתום עמם על הסכמי עבודה קיבוציים בשם כלל העובדים שהם מייצגים. בדומה לכך, בהתקיים נסיבות מסוימות רשאי ארגון העובדים להכריז על שביתה.

כבר בתקופה התנאית (מאות 1-2 לספירה) נזכרות תקנות שתיקנו בני אומנות מסוימת, המזכירות לנו את תקנות חברי הגילדות של ימי הביניים:

רשאיין הצמרין [=עושי הצמר] **והצבעיין** [=צובעי הצמר] **לומר: 'כל מקח שיבוא לעיר, נהיה כולנו שותפים בו. ורשאיין הנחתומין** [=האופים] **לעשות רגיעה** [=הסכם בנוגע לשעות המסחר] **ביניהם. רשאיין החמרין** [=בעלי החמורים המובילים משאות] **לומר: כל מי שימות חמורו – נעמיד לו חמור אחר. רשאיין הספנים לומר: כל מי שתאבד ספינתו, נעמיד לו ספינה אחרת.**⁹

הלכות דומות נקבעו גם בתקופה המודרנית. כך קבע לדוגמה הרב משה פיינשטיין (ארצות הברית, המאה ה-20) שפועלים רשאים להתאגד באיגוד מקצועי (Trade Union) ולתקן תקנות שיחייבו את כל חבריו.¹⁰

התקנות יכולות להיות משני סוגים: תקנות שיחייבו את חברי האיגוד במערכת היחסים שבינם לבין עצמם, ותקנות שיחייבו אותם ביחסם כלפי צד שלישי (מעסיק או ציבור רחב).

לצד התאגדויות "שבטיות" אלה יש מקורות הלכתיים שבהם באות לביטוי הגבלות שונות שהשיתו חכמי ההלכה על זכות ההתאגדות במקרים מסוימים, כאשר הדבר נועד ל"תכלית ראויה". כך לדוגמה אסרו חכמי המשפט העברי, בתקופות שונות ובקהילות שונות, פתיחה של בתי כנסת ו"מניינים" חדשים, ואף תיקנו לשם כך תקנות שונות.¹¹

¹³ שו"ת המב"ט, חלק א, סימן קנא.

¹⁴ שם, שם.

¹⁵ בנושא זה הרחבתי דברים במאמרי, א' הכהן "הרחק משכן רע!?" – על מגורים בדלניים, הלכה והכלה, משפט וחברה" **עמד'ת** (תשע"ה), בדפוס.

⁸ רש"י, מגילה כו, ע"א.

⁹ תוספתא, בבא מציעא, פרק יא.

¹⁰ שו"ת אגרות משה, חלק ב, חושן משפט, סימן נח.

¹¹ לעניין זה ראו א' הכהן **פרשיות ומשפטים** 178-185 (תשע"א).

¹² בב"ץ 2311/11 **אורי סבח ואח' נ' הכנסת ואח'**, 17.9.14.